

FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİ

Ürəyi atəşli bir müəllim

BAŞ REDAKTORDAN

Azərbaycanın ictimai-siyasi fikir tarixində, ədəbi və pedaqoji düşüncəmizdə dərin iz qoymuş, ölçüyəgəlməz xidmətlər göstərmiş görkəmli ziyalılarımızdan biri də maarifçi, pedaqoq, tənqidçi, ədəbiyyatşünas, yazıçı - publisist, ictimai xadim Firidun bəy Köçərliyədir. Cəmi 57 illik ömründə xalq qarşısında əsrə bərabər xidmətlər göstərmiş şəxsiyyətin yazdığı kitablar içərisində tək "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərinin adını çəkmək, cahənşümül əməlləri içərisində ölümünü gözaltına alaraq Qori seminariyasının Qazağa köçürməsinə vurğulamaq yetər ki, Firidun bəyin adının düşüncə tariximizdə qızıl hərflərlə yazıldığını söyləyə bilək.

O, bütün maarifçilər kimi cəhalet qaranlığının, ətəlet buxovlarının dağıdılmasının tək bir yolunu bilirdi - məktəb və mətbuat.

Özünün ideya babası və haqqında kitab yazdığı M.F.Axundovun yarımçıq qalmış bütün arzularının həyata keçirilməsi məsuliyyətini sanki öz çiyinləri üzərinə götürmüş kimi Firidun bəy Köçərli mübarizə meydanına atıldı. Hər şey maarifdən keçirdi, bu sadə həqiqəti vaxtında dərk edən mütəfəkkir bütün həyatını bu uly işə həsr etdi. O, kədərle yazırdı ki, bizim bəzi müəllimlərimizin ürkələrində "müəllimliyə olan atəş söndürdü və hər şeyə həyat verən məhəbbət çəşməsi quruyubdur". "Müəllimlərimiz və onların halı" sərlövhəli məqaləsində bunun səbəbini o, kəndlərdə müəllimlik etməyin çətinliyi, müəllimlərin maddi ehtiyaclarının ödənilməməsi, həddən ziyadə az məvacib almaları, "elm və ədəb rəğbəti olmayan", millətin ayrılmağından "xof və əndişə edən"

fanatik mollaların dünyəvi məktəblərə düşmən münasibəti və dövlət məmurlarının təhsilə qarşı laqeydliyi ilə izah edirdi. Təbii ki, bütün bunlar bir tərəfdən çarizmin milli müstəmləkə siyasəti ilə bağlı nüanslar idi, digər tərəfdən isə Azərbaycan maarifçilərinin başladığı mübarizənin hələ bitmədiyinin göstəricisidir.

Firidun bəy necə müəllim idi sualını vermək günah olardı. Çox yox, ikicə fakta diqqət yetirək. O, pedaqoq fəhmi ilə dahi Üzeyir Hacıbəyliyəni hələ uşaq yaşlarından istedadını sezmiş və Qori seminariyasına qəbul etdirmişdir. Bu seminariyanın zəhmətkeş müəllimləri, parlaq məzunları olmasaydı, tarixi fürsət yetmişə belə, paytaxtı Bakı olan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması sual altında ola bilərdi. İkinci fakt, Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti 25 yanvar 1919-cu il

tarixli iclasında belə bir qərar qəbul edir ki, dövlət qulluğunda çalışan şəxslər parlament üzvü ola bilməzlər, yəni iki vəzifədən birini yerinə yetirməlidirlər. Firidun bəy Qazax müəllimlər seminariyasında çalışmış, yəni müəllim kimi dövlətə xidmət göstərməyi deputatlıqdan üstün tutur və 4 fevral 1919-cu ildə məbusluqdan (deputatlıqdan) istefa verir. Bu yerdə haşiyəyə çıxaraq vurğulamaq istədik ki, tarix nə qədər də aktual elmdir, o, keçmiş yox, əslində gələcək haqqındadır. Firidun bəyin düşüncələrdə ucaltdığı adibəsi bütün zamanlardan görünəcək, Abbas Zamanovun təbirincə desək, "ürəyi atəşli bir müəllim" idi.

İnsan mənəviyyətinin güzgülü, intellektinin, səviyyəsinin göstəricisi olan ədəbiyyat bütün maarifçilər kimi Köçərliyəni də öz cazibəsinə sala bilmişdi. Millətin ana dilini tədris etməklə yanaşı, bu dildə yaranmış zəngin xəzinəni toplayıb sistemləşdirmək kimi məsul vəzifəni yerinə yetirən ilk pionerlərdən idi. "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" adı ilə çap edilən əsəri ədəbi tənqidimizin, ədəbiyyatşünaslığımızın ilk nümunəsi idi. Firidun bəy 1904-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində yazırdı: "Bir millətin ədəbiyyatı, demək olar ki, onun məişətinin aynəsidir. Hər bir millətin dolanacağı, övzai-məişətini, dərəcəyi-tərəqqisini, mərtəbeyi-kəmalını, qüdrət və cəlalını onun ədəbiyyatından bilmək olar". Firidun bəy xalqın ədəbiyyat tarixini tədqiq etmiş, keçmişini öyrənməyi unutmayaq öz yurdunun ədəbiyyatını başqa xalqlara tanıtmaya çalışmışdı. Onun bu məqsədlə rusca yazdığı və 1903-cü ildə Tiflisdə nəşr olunduğu "Literatura azərbaycanskih tatar" əsəri ədəbiyyatımız haqqında rus oxucusuna, maraqlı məlumat verirdi. Xalqımızın digər ədəbiyyatşünas alimi Əziz Şərif "Firidun bəy Köçərli və onun arxivi" adlı məqaləsində ədibin uzun illər boyu topladığı materiallara qiymət verərək qeyd edirdi: "...Burada nələr var idi! Molla Nəsrəddin, Sabir, Səhhet, İsmayıl bəy Qasıralı, Ömər Faiq, Əli Mərdan bəy Topçubaşov, Salman Mumtaz və daha kimin yüzlərlə məktubu... Firidun bəyin arxivi XX əsr ictimai həyatımızın güzgüsüdür, bu dövrdə yaşayan bir nəfər də ictimai və mədəni xadim yoxdur ki, burada onun izi olmasın... Hələ XVII-XIX və daha qədim əsrlərə aid materiallar öz yerində. Burada Vaqif haqqında Mirzə Fətəli Axundovun əlyazması da var idi..."

Köçərliyəni fəaliyyət göstərdiyi dövr - XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri (1885-1920) Azərbaycan xalqının tarixində intibah, milli dirçəliş və ictimai oyanış mərhələsi hesab olunur. Dövrünün digər mütərəqqi ziyalıları kimi Firidun bəyi də xalqın maarifləndirilməsi və mədəni yüksəlişi daim düşündürmüşdür. O, milli ədəbiyyat və mət-

buatın tərəqqisi yolunda fəaliyyət göstərməyi özünə müqəddəs vəzifə hesab etmişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas xalqın qəffətdən ayrılmasında, maarif, elm, mədəniyyət meydanına qədəm qoymasında qəzetlərin yeri və roluna yüksək qiymət vermişdir. Onun "Kafkaz", "Zakafkaziya", "Kaspi", "İrsad", "Şərqi-Rus", "Molla Nəsrəddin", "Tərəqqi", "Həyat", "İqbal" və başqa jurnal və qəzetlərlə fəal əməkdaşlığı, xalq ədəbiyyatı nümunələrini toplayaraq müxtəlif jurnallarda çap etdirməsi bu məqsədə xidmət edirdi. F. Köçərli xalqların geridə qalması və tənəzzülə uğramasının, habelə dövrün mütərəqqi hərəkatına qoşula bilməməsinin səbəblərini onların layiqli və istedadlı müəllimlərinin olmaması ilə izah edirdi. Köçərli Rusiya imperiyası tərkibində yaşayan müsəlman xalqlarının həyatında müşahidə edilən bütün belə və bədbəxtçiliyin səbəblərini xalqın dərini bilən və onun müalicəsi üçün yollar axtaran müəllimlərin oxluğu ilə izah edirdi.

O, ömrünün 40 ilini millətin maariflənməsi və mədəni tərəqqisinə, savadsızlığın və geriliyin aradan qaldırılmasına, mövhumat və cəhaletə qarşı mübarizəyə həsr etmişdir. Onun qələminin müqəddəs vəzifəsi xalqın xoşbəxtliyi yolunda xidmət etmək olmuşdur.

Köçərli kimi şəxsiyyətlərin irsinə dönə-dönə qayıtmağımız lazım gələcək. Bu, sadəcə tarixi anmaq, millətimizin keçmişini yada salmaq, xalqımızın imkan və qabiliyyətini lazımınca qiymətləndirməyib ona yuxarıdan-aşağı baxanlara cavab vermək üçün deyil, həm də Azərbaycan maarifçilərinin arzularının yarımçıq qalmasından, ideyalarının tam həyata keçməməsindən irəli gəlir. Çar mütəqqiyətindən heç olmasa mədəni muxtariyyət qoparmağa hesablanmış dinc mübarizə sonda şərqin ilk Cümhuriyyətinin yaranmasına kimi uzun bir yol keçdi. Araya düşən sovet işğalı zorakı üsullarla millətin alovlanmaq istəyən çıraqını söndürdü, maarifçilik, kütləvi savadsızlığın ləğvi kimi sosialist realizminin sələf ideyası kimi yozulmağa başladı. Etiraf etməliyik ki, sovet dövründə kütləvi savadsızlıq aradan qaldırıldı, amma bunun yerinin kütləvi şüursuzluq tutdu. Kütlə hazırlayan sovet maşınının sıradan çıxdıqdan sonra müstəqilliyin uzun yolu bizə sonu görünməz dərin və qaranlıq tuneli xatırlatmağa başlayanda, yenə köhnə maarifçilərin çıraqı yolumuzda mayak oldu. Yenidən köhnə kişilərin arzularının yarımçıq yerinə qayıdıb hər şeyi təzədən başladığımızda? Müstəqilliyin iki on illiyini arxada qoymuşuq, bəs Axundovun, Zərdəbinin, Köçərliyənin yarımçıq arzuları həyata keçibmi? Müstəqil Azərbaycanın müasir məktəbləri Köçərliyənin arzuladığı məktəblərdirmi? Fikirləşmək lazımdır...

Natiq Məmmədli